

Borcsa János

CSEKE PÉTER, A MÚLTTEREMTŐ¹

„A *Tizenegyek és Nyugat* hasábjain indult Jancsó Béla esztétának és irodalomszervezőnek köszönhetem, hogy átélhetővé vált számomra a két világháború között eszmélkedő nemzedékek életmodell-teremtő jövőkeresése az akkori kisebbségi léthelyzetben. A nyolcvanas évek derekán történt ez, amikor egy múltfaggató s jövőépítő Kriterion-kiadvány megalapozása érdekében leletmentő s tényfeltáró munkát végeztem.”

Nem egy alkalommal találkozni Cseke Péter utóbbi időben született irodalomtörténeti tanulmányaiban személyes jellegű megnyilatkozásokkal – akár családi emléktöredékek felidézésével is – vagy éppen magára a szerzőre irányuló önreflexiókkal, de még ezek közül is kitűnik a fent idézett önvallomás. A szerző által leletmentőnek és tényfeltárónak nevezett munka azóta is tart részéről, s azt gondolom, mindezt a jelenben való eligazodás reményében s a jövőtervezés megalapozása végett folytatja Cseke Péter. Egyik tanulmánya élére,

móttó gyanánt Illyés Gyulának a múltteremtés fontosságát hangsúlyozó gondolatát választotta, miszerint „a rosszul elrendezett, rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert.”

A múlt teremtése Cseke Péter esetében a 20. században kisebbségbe került erdélyi magyarság eszme- és irodalomtörténeti eseményeinek és jelenségeinek úgymond elrendezése, valamint a 21. század első évtizedeiben kihívásként felmerülő, ugyancsak kisebbségi helyzetben folyta-

1 A *Székelyföld* szerkesztősége szeretettel köszönti a 80 éves Cseke Pétert!

tandó kulturális építkezés terén zajlik. Ő maga az 1960-as évek második felében beérkezett, második Forrás-nemzedékként számon tartott költőkkel jelentkezett. Versekkel van jelen a *Vitorlaének* című antológiában (1967), de igazi műfaja az irodalmi riport. Ezt művelte mindenek előtt mintegy két évtizedig, amelyet 1976-tól kezdődően megjelent kötetei dokumentálnak (*Víznyugattól vízkeletig, Látóhegyi töprengések, Hazatérő szavak, Könyv és kenyér*).

Ami aztán ama Kriterion-kiadvány „kilétét” illeti, elmondható arról, hogy az éppen egy alaposan előkészített eszme- és irodalomtörténeti vállalkozás volt, amelynek tető alá hozásában Cseke Pétert bizonyára az a közösségi, társadalmi elköteleződés motiválta, amely alapvetően jellemezte saját írói nemzedékét. Választott és vállalt értékrendje így meghatározhatta kutatása tárgyát, az 1930-as évek erdélyi magyar irodalom- és eszmetörténeti törekvéseinek feltárását, a múltteremtés jegyében való feldolgozását és közreadását. Ennek az időszaknak azok a szereplői kerültek Cseke Péter kutatásainak középpontjába, akik elsősorban az önismereti irodalom művelése, valamint a szellemi-kulturális építkezés területén vállaltak szerepet (Jancsó Béla, László Dezső, Balázs Ferenc, Debreczeni László, Mikó Imre, Vita Zsigmond és mások). Mának szóló üzenetük tehát az önismeretigény folyamatos megújításában foglalható össze, szem előtt tartva egy szerves kulturális építkezés igényét. Megjegyzendő, Cseke Péter is ezt a utat választotta egykor, s máig nem tért le róla...

Az *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)* című kötet 1986-ban kerülhetett volna a könyvpiacra, ha nem ítélték volna bezúzásra a korabeli kommunista hatóságok, hogy aztán a rendszerváltozás után „Tiltott könyvek – szabadon” feliratos „haskötővel” ellátva váljon hozzáférhetővé.

Ezt a munkát követően is persze készültek tanulmányok Cseke Péter műhelyében, az *Erdélyi Fiatalok* tárgykörében, amelyekben felhívta a figyelmet, hogy „jelenbeli kisebbségi gondjainknak nincsen úgyszólván egyetlen olyan vetülete sem, amelyre ne kerestek és találtak volna megfelelő megoldást elődeink.” A feltárt és feldolgozott dokumentumok alapján utólag az a következtetés fogalmazódott meg szerzőnkben, hogy az 1929–30-ban fellépett erdélyi magyar írói-értelmiségi nemzedék legjobbjai mintegy tíz éves működésük során „a kisebbségi társadalom demokratikus önszervezésének modelljét teremtették meg számunkra.”

Aztán ennek a fórumnak és mozgalomnak az előzményeire is kiterjesztette kutatásait Cseke Péter, folytatva az önismeret jegyében vállalt leletmentést és tényfeltárást, s eljutott az előzményekig, a hőkornak nevezett időszakban, vagyis az 1920-as évek elején fellépő írói nemzedék számbavételéig, akik – ezúttal Balázs Ferenc, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Kemény János, Tamási Áron nevét emelném ki – a *Tizenegyek* című antológiával (Kolozsvár, 1923) tettek meg döntő lépéseket a kisebbségi viszonyok között szerveződő erdélyi magyar kulturális életben. Esetükben is egy szerves építkezés jegyeit fedezte fel, s így fogott egy újabb, az előzőhöz mérhető s ugyancsak a Kriterion Könyvkiadó által felkarolt vállalkozásba, amelynek kiadói eredménye 2003-ban egy kétkötetes munka lett: az egyik magának a fiatal írók antológiájának a hasonmás kiadása (*Versek, elbeszélések, tanulmányok TIZENEGY fiatal erdélyi írótól, erdélyi művészek rajzaival*), a másik pedig ennek az elő- és utóéletét tekinti át levelezések, visszaemlékezések, valamint elemző-értékelő irodalomtörténeti tanulmányok közreadásával (*A Tizenegyek. Egy antológia elő- és utóélete 1923–2003*).

Cseke Péter kutatásai nyomán immár történelmi ténynek tekinthetjük, hogy ama szerves építkezés fő letéteményese Jancsó Béla (1903–1967) esszéíró volt, akit mindkét nemzedék fontos szereplőjeként kell számon tartanunk, s aki mintegy negyed századon át az erdélyi magyar szellemi élet egyik legfőbb – Németh László kifejezésével élve – organizátora volt.

Jancsó Béla az a kulcsszereplő volt, akinek szellemi környezetében a két világháború közötti kultúránk sok jeles értelmiségije kezdte vagy folytatta pályáját – tehetséggondozó is volt tehát –, s többük bemutatására tanulmányokat szentelt Cseke Péter. Ezek egy része a *Kisebbségi összhangzattan* című új, tíz év (2012–2022) eszmetörténeti írásaiból összeállított kötetében² került az olvasó elé.

Kiemelném a Mester Miklós, Lükő Gábor pályaképét felvázoló írásokat, a Bözödi György, Kemény János írói munkásságáról készült tanulmányokat, nemkülönben az *Erdélyi Helikon* egyik, 1930-ban rendezett, anyaországi és kisebbségben élő fiatal magyar írókat megszólaltató ankétjának (*Fiatal magyarok. Vallomás és vélemény a magyar irodalom hivatásáról*) feldolgozását.

2 Cseke Péter: *Kisebbségi összhangzattan*. Eszmetörténeti tanulmányok (2012–2022). Budapest, 2024, Nap Kiadó.

Természetesnek tekintjük a szorgalom, a tényisztelet, az alapos tájékozottság és az alázat jelenlétét az irodalomtörténeti munkálkodás esetében, mindezek mellett Cseke Péter írásainak van egy erős oldala, amely egy-egy pályakép vagy jelenség kidolgozásában igen nagy hangsúlyt kap, s ez pedig nem más, mint egy-egy kapcsolati háló körültekintő felvázolása. Ennek köszönhetően aztán a tárgyalt időszakban való alapos tájékozódáshoz, az egyes szereplők által hozott döntések, továbbá az események és történések indítóokainak jobb megértéséhez segíthet hozzá, s nem mellékesen, fokozza az olvasó érdeklődését a tárgyalt kérdés iránt. Tulajdonképpen a múlt hiteles teremtésére tesz mindannyiszor komoly kísérletet a szerző.

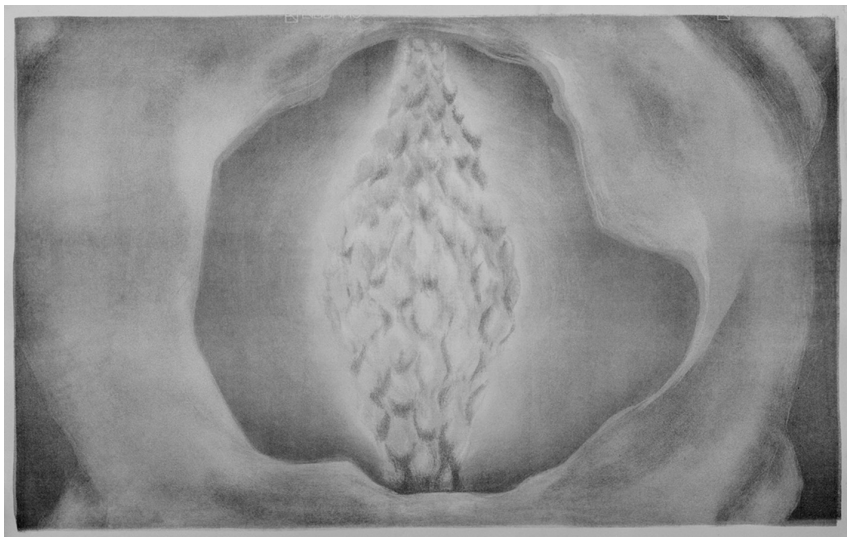
Cseke Péter az 1920–30-as évek irodalmi-kulturális életét pásztázva kimutatja, hogy szinte minden szál Jancsó Bélától indult ki vagy hozzá vezetett az adott időszakban. Mint kritikust Benedek Marcellhez, Kuncz Aladárhoz és Molter Károlyhoz mérhetőnek tartja, aki úgymond össz-művészeti látásmódjának horizontjából közelített az erdélyi művészethez (vö. 154. p.), s aki hangsúlyozta például, hogy „a műteremtés folyamatában az alkotónak nemcsak a kisebbségi helyzettel kell szembenéznie – a művészi kifejezés esztétikai kívánalmainak is meg kell felelnie.” (147. p.) 1935-ben arra mutatott rá, hogy veszélyeket rejt a művész politikai-ideológiai elkötelezettsége: „Mihelyt tudatosan keres (és nem megérez!) társadalmi feladatokat, mihelyt nem a maga lelkiismerete, hanem külső szempontok, közönségizlés, politikai vagy világnézeti programok értelmében [alkot], legmélyebb személyi és legmélyebb társadalmi (emberiségi) hivatását adja fel.” (159–160. p.)

Mintegy erre az álláspontra, mondhatnám, hangra erősített rá Tamási Áron, ugyancsak 1935-ben, a marosvécsi írói találkozón elmondott beszédében. Ekkor hangzott el a kijelentés: „alkalmazunk mindig szigorú mértéket: erkölcsit, ha cselekedetéről van szó, s az erkölcsi mellett a legnagyobb művészt, ha írásokkal állunk szemben.” (12. p.)

Az *Erdélyi Helikon* 1930-as ankétján az irodalom hivatásáról kérdezték a fiatal költőket, köztük Dsida Jenőt és József Attilát. Előbbi úgy látta, hogy a fiatal alkotóknak azt kell írniuk, ami modern, haladó és korszerű, ugyanakkor kijelentette, hogy „a szép mindig korszerű. A cselekedet nem mindig irodalom, de az igazi irodalom már magában véve is mindig cselekedet.” (242–243. p.) József Attila véleménye pedig mintegy előre utal Jancsó Bélának előbb idézett álláspontjára, amit a

külső elvárásokat kiszolgáló művészetéről állított. „A napi gondok sokaságát kell megritkítani – írta –, hogy a művészetnek s az igazság megismerésének életértelmű örömét mindenki szívéig szíhassa, mint a levegőt. Amit írok, ezért írom. Költészetet a költészetért, igazságot az igazságért, értéket az értékért. Ennél több nincs, mást nem vállalhatok semmiféle szándék jegyében (...)” (245. p.)

Azt gondolom, a kisebbségi létet értelmező Cseke Péter a szerves építkezés követelményeit – amelyeket bizonyára a két világháború közötti szellemi-kulturális életünket kutatva fogalmazott meg – éppen a múltteremtő kísérleteivel támaszthatja alá. Ezt az elvárást már magának az új tanulmánykötetnek a metaforikus címe is magában foglalja, hiszen egy ilyen kulturális építkezés a többféle, de egymást ki nem oltó törekvések és értékek együttesétől nem tekinthet el, azaz csak az összhangzat jegyében képzelhető el...

*Czuczor Laura (HU): Dióhéjban II., 2023
(96 x 60 cm, litográfia). Nagy Imre-díj*